**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**
**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**
**ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

***Факультет № 6***
***Кафедра соціології та психології***

# ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Антропологія»**
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

***053 Психологія (практична психологія)***

**Тема № 1.** Історія розвитку антропології. Основні її розділи і методи

**Харків 2023**

**ЗАТВЕРДЖЕНО**
Науково-методичною радою Харківського національного університету внутрішніх справ Протокол від 30.08.2023 р. № 7

**СХВАЛЕНО**
Вченою радою факультету №6 Протокол від 25.08.2023 р. № 7

**ПОГОДЖЕНО**
Секцією Науково-методичної ради ХНУВС з гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології Протокол від 15.08.2023 р. № 8

**Розробник:**
Старший викладач кафедри соціології та психології Солохіна Л.О.

**Рецензенти:**
1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідногоЦентру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я.В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

## План лекції

1. Історія розвитку антропології.
2. Зв’язок антропології з іншими науками.
3. Основні розділи антропології.
4. Методи антропологічних досліджень.

## Рекомендована література

Основна

1. Борисова О.В. Соціальна антропологія: навч. посібник –Луган. нац.. аграр. Ун-т. – К.; Кондор, 2016. – 224 с. Корж О.П. Основи еволюції: навч. посіб. для студ. ВНЗ – Суми:Університетська книга, 2017. – 381 с.
2. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К.: КУ імені Бориса Грінченка, 2016. - 40 с.
3. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник – Мелітополь: Вид во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – 285 с.
4. Солохіна Л.О. «Антропологія»: навчальний посіб. – Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2022. − 196 с.: іл.

Допоміжна

5. Малюченко І. О Практикум з антропології: навчальний посібник – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 104 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

6. Пошукова система Google Scholar http://scholar.google.com/
7. Пошукова система Springer https://link.springer.com/
8. Пошукова система Scirus https://www.elsevier.com/
9. Пошукова система Google books https://books.google.com/

## Текст лекції

Термін «антропологія» має грецьке походження і означає дослівно «наука про людину» («антропосе» - людина, «логос» - наука). Його перше використання приписується Аристотелю, який вживав це слово переважно при вивченні духовної природи людини. Взагалі в західноєвропейській літературі досить рано вкоренилося подвійне розуміння терміну "антропологія", а саме, як науки про людське тіло, з одного боку, і про

людську душу, з іншого.

На сьогоднішній день антропологія претендує на роль науки, яка об'єднує дослідження людини з різних сторін: історичної, біологічної, соціальної, культурної та інших.

## 1. Історія розвитку антропології

До початку XX століття антропологами стали називати вчених, які цікавилися незвичайними, драматичними і незрозумілими аспектами людської історії. Це були люди, які займалися пошуком найвіддаленіших предків людини, гомерівської Трої, зв'язком між сонячною активністю і кольором шкіри, історією винаходу колеса, англійської шпильки і кераміки. Вони хотіли знати, як сучасна людина прийшов до цього способу життя: чому одними управляють королі, іншими - старики, третіми - воїни, а жінки не управляють ніким; чому у одних народів спадщина передається по чоловічій лінії, у інших - по жіночій; чому одні люди хворіють і помирають, якщо вважають, що їх зачарували, а інші сміються над цим. Вони займалися пошуком загальних принципів в біології та поведінці людини. Вони доводили, що у фізичній будові людей різних континентів та регіонів набагато більше подібностей, ніж відмінностей. Іншими словами в XX столітті антропологія стала наукою про подібності і розходження між людьми.

У певному сенсі антропологія - це стародавня наука. Ще Геродот, грецький історик, якого називають і «батьком історії», і «батьком антропології», докладно описував фізичний вигляд та звичаї скіфів, єгиптян та інших « варварів ». Китайські вчені династії Хан складали монографії про Хьюнг-ну, світлоокого племені, що кочувало поблизу північно-західного кордону імперії. Римський історик Тацит написав своє знамените дослідження про германців, ще задовго до Геродота вавилоняни епохи Хаммурапі збирали в своїх музеях предмети, зроблені шумерами та їх попередниками в Месопотамії. Давньоримський вчений Лукрецій Кар написав поему «Про природу речей», в якій він розвивав ідею про природне

походження органічного світу і людини та дав картину розвитку культури від первісної дикості до цивілізації.

Великий внесок у розвиток морфологічної антропології внесли анатоми стародавнього світу. Так, у Стародавньому Єгипті вміли забальзамуватитрупи, що, безсумнівно, вимагало певних знань про будову людського тіла. Один з найбільших лікарів стародавності Гіппократ вивчав вплив клімату на організм людини. Йому ж належить вчення про темперамент, побудоване наявленні про чотири соки людського тіла: кров, жовта жовч, чорна жовч і слиз. Переважання крові, за Гіппократом, характерно для сангвініка, жовтої жовчі - для холерика, чорної жовчі - для меланхоліка і слизу - для флегматика.

Починаючи з XV століття, розвиток антропології стимулювали подорожі і географічні та етнографічні відкриття. Їм передували подорожі венеціанця Марко Поло, що познайомив європейців з високою культурою китайського народу і повідомив перші відомості про населення багатьох азіатських країн.

Подорожі Христофора Колумба, Васко де-Гами, що проплив Африку з півдня до Індії морським шляхом, першу кругосвітню подорож Магеллана, дали багато наукових відкриттів і визначили подальший розвиток антропології. Одним з найважливіших результатів таких подорожей стало знайомство європейців з мавпами. Так, супутник Магеллана Пігафетт писав, що на

африканських континентах «водиться безліч мавп, які, наслідуючи людським рухам роблять велику приємність знатним особам».

У XVШ столітті стали з'являтися перші сміливі здогади про походження людини від тварин. Одночасно будувалися і перші класифікаційні схеми рослинного і тваринного світу. Найбільший натураліст Карл Лінней виділив загін приматів, у який він помістив разом з кажаном, лемуром, мавпою також і людину. Він також вперше виділив вид Homo sapiens і розділив йогона 4 раси.

Як самостійна наука антропологія стала розвиватися не раніше кінця XVШ - початку XIX століття. Перші антропологи були обдарованими аматорами - докторами, природознавцями, юристами, підприємцями для яких антропологія була хобі.

## 2. Основні розділи антропології

Сучасна антропологія - це розділ загальної біології, що включає природну історію людства, расознавство, генетику популяцій людини, різноманітність морфологічних типів, вікові особливості, екологію поведінки людини. За останні десятиліття термін «антропологія» застосовується і до інших галузей знань про людину, наприклад, педагогічна, філософська, соціальна, культурна, політична та економічна антропологія, біомедична антропологія.

Завдання фізичної антропології - науковий опис мінливості біологічних ознак людини і їх систем. Основним рівнем вивчення антропологів є індивід. Застосування популяційних підходів і методів варіаційної статистики до дослідження антропологічних ознак надає можливість опису наступних рівнів організації людини - популяцій і їх об'єднань. Одне з визначень антропологічної науки - це опис людського різноманіття в просторі і в часі.

Класична антропологія об'єднує галузі знань трьох великих розділів, на основі яких вона розвивається: еволюційна антропологія, загальна морфологія людини і расознавство або етнічна антропологія.

Розділ антропогенезу зосереджує свою увагу на тих змінах, які зазнає природа найближчого предка людини, а потім і самої людини протягом четвертинного періоду. Найважливіше завдання антропогенезу - вивчення процесу становлення людини, і, перш за все, послідовності виникнення її властивостей і ознак.

У розділі антропогенезу розглядаються наступні питання:

1) місце людини в системі тваринного світу;
2) відношення її як зоологічного виду до інших приматів;
3) відновлення того шляху, по якому йшов розвиток вищих приматів;
4) виділення стадій у процесі еволюції людини;
5) вивчення умов і причин становлення людини сучасного типу.

Розділ антропогенезу включає в себе:

а) приматологія - вивчення сучасних і викопних мавп і напівмавп;
б) еволюційну анатомію людини;
в) палеоантропологію - вивчення викопних форм людини.

Загальна морфологія людини вирішує питання, пов'язані з індивідуальною мінливістю фізичного типу, з його віковими змінами від стадій ембріогенезу до глибокої старості, з явищами статевого диморфізму, з аналізом тих особливостей фізичної організації людини, які виникають під впливом різних умов життя і праці .

Вирішення цих питань потребує вивчення взаємного зв'язку окремих ознак будови тіла.

Розділ морфології складається з:

а) мерології (від грец. «мерос» - частина), що вивчає варіації окремих органів і тканин людини, а також їх взаємний зв'язок;

б) соматології (від грец «сома» - тіло), яка вивчає будову людського тіла в цілому, тобто закономірності росту, ваги, окружності грудей, пропорцій і т.д.

Розділ Расознавство (етнічна антропологія) вивчає класифікацію расових типів і етносів, подібності та відмінності між расами людини, історію їх формування.

Основною метою цього розділу є пошук тих причин, які пояснюють розселення рас людини на поверхні землі.

За останні десятиліття класичні напрямки доповнилися новими розділами антропології. Етнологія приматів і людини вивчає особливості поведінки приматів, включаючи людину, дозволяє реконструювати ранні етапи еволюції людини, зрозуміти витоки її соціальності і комунікації, а також різних форм діяльності в суспільному розвитку.

Медична антропологія займається вивченням спадковості захворювань, їх зв'язок з генетикою людини. Генетика популяцій людини досліджує генетичні процеси в популяціях сучасної людини. Екологія людини вивчає вплив екологічних факторів на формування рас і фізичних типів.

## 3. Зв’язок антропології з іншими науками

Яке ж місце антропології в системі інших наук? Антропологія - це галузь природознавства, яка вивчає походження і еволюцію фізичної організації людини та її рас. Але, тому що людина являє собою істоту не тільки біологічну, а й соціальну, що живе в суспільстві, то антропологію не можна поставити в один ряд з іншими приватними розділами зоології. Антропологія не може вивчати людей з тих же позицій, з яких ентомологія вивчає комах, орнітологія - птахів і т.д.

Завдання антропології - простежити процес переходу від біологічних закономірностей, яким підкорялося існування тваринного предка людини, до закономірностей соціальних. Таким чином, антропологія займає в системі біологічних наук особливе місце. Маючи предметом свого дослідження людину, вона не може не вийти за межі історичних питань. Вивчаючи людей, вона вступає в ту область знань, де діють соціально-історичні чинники. З цього прикордонного положення антропології в ряду наук випливає і її відношення до суміжних галузей знань. Антропологія нерозривно пов'язана з іншими біологічними науками і, разом з тим, тісним чином стикається з науками

суспільними.

Так, еволюційна антропологія пов'язана прямими зв'язками з зоологією, систематикою тварин, палеонтологією, геологією, палеопсихологією, геофізикою, філософією. Анатомія, фізіологія і ембріологія, психологія і психіатрія, ергономіка, екологія мають загальні області знань із загальною морфологією людини.

Расознавство виявляється зв’язаним з багатьма науковими природничо-історичними і гуманітарними дисциплінами, а також з прикладними науками, такими, як етнологія, історія, географія, археологія, лінгвістика, психологія, генетика і біохімія.

Специфіка антропології як науки полягає в тому, що більша частина основних проблем як традиційної «класичної» антропології, так і нових, що виникли порівняно недавно, її розділів можуть ставитися і вирішуватися тільки на комплексній основі міждисциплінарних досліджень.

## 4. Методи антропологічних досліджень

В основу антропологічної методики покладено метод антропометрії, тобто вимір розмірів людського тіла. По тому об'єкту, який служить предметом вимірювання, розрізняють:

- Соматометрію (власне антропометрію) - вимірювання живої людини;
- Остеометрію - вимірювання кісток скелета;
- Краніометрію - вимірювання кісток черепа.

У широкому сенсі слова, антропометрія включає в себе і антропоскопію, тобто методику «описової» або «якісної» характеристики форми частин тіла, рис обличчя, форми голови, пігментації шкіри, волосся і т.д.

Щоб домогтися найбільш точних визначень «якісних» ознак в антропології отримали широке застосування всілякі шкали, наприклад, шкальні набори кольору шкіри, очей, волосся, еталони у вигляді муляжів губ, носа, очної області, вушної раковини і т.д. Основна мета розробки та використання шкал полягає в збереженні єдиного світового масштабу оцінки балами тих ознак, які не піддаються безпосередньому кількісному вимірюванню.

Основи сучасних антропологічних методів були закладені роботами відомого французького антрополога, анатома і хірурга Поля Брока (1824-1880), який розробив докладні програми проведення антропологічних досліджень, запропонував ряд приладів та інструментів для вимірювання людського тіла, склав таблиці визначення пігментації шкіри.

Значно удосконалив і розширив цю методику Р. Мартін (1864-1925), в своєму тритомному керівництві (1914) докладно виклав прийоми аналізу, зведення цифрових даних для варіації соматологічних і краніологічних ознак. Мартін розробив і основний інструментарій, наприклад антропометр Мартіна, що ковзає і товщинні циркулі.

Ряд інструкцій для вимірювань складено російським вченим В.В. Бунаком, їм розроблена система крапок на тілі для уніфікації прийомів вимірювання.

В антропології використовуються методи наукової фотографії, пластичної

реконструкції, дерматогліфіки - отримання відбитків пальців, долоні, стопи, приготування мазків крові і ін.

Велике значення в антропології отримали методи варіаційної статистики. За допомогою цих методів визначається найбільш представницька, тобто найчастіше зустрічається в досліджуваній групі величина ознаки, розмах варіацій, статистична достовірність відмінностей між групами, ступінь їх близькості між собою і т.д.

У вивченні еволюції людини матеріал антропологам поставляють археологічні розкопки. Основний принцип археології досить простий: те, що лежить в глибших шарах має більш древній вік. Складнощі виникають, коли вчені намагаються більш точно визначити вік знахідок.

У середині XX століття були відкриті досить точні методи визначення абсолютного віку тієї чи іншої археологічної знахідки, засновані на радіоізотопному аналізі. Сучасна антропологія широко використовує цілий спектр методів суміжних наук.

Таким чином, ми говорили про те, що антропологія - це галузь природознавства, яка вивчає походження і еволюцію фізичної організації людини та її рас.

Завдання антропології - простежити процес переходу від біологічних закономірностей, яким підкорялося існування тваринного предка людини, до закономірностей соціальних.

Антропологія нерозривно пов'язана з іншими біологічними науками і, разом з тим, тісним чином стикається з науками суспільними.

Антропологія включає три основних розділи: морфологія; антропогенез; расознавство або етнічна антропологія.

В основу антропологічної методики покладено метод антропометрії, тобто вимір розмірів людського тіла. По тому об'єкту, який служить предметом вимірювання, розрізняють: соматометрію; остеометрію; краніометрію; описовий метод: антропоскопію, тобто методику «описової» або «якісної» характеристики форми частин тіла, рис обличчя, форми голови, пігментації шкіри, волосся і т.д.

В антропології отримали широке застосування всілякі шкали, Основна мета розробки та використання шкал полягає в збереженні єдиного світового масштабу оцінки балами тих ознак.